

Угляй Л. В.,

викладач кафедри міжнародних комунікацій факультету туризму
та міжкультурних комунікацій

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТЕОРЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЗМУ ПРОЗИ ТОНІ МОРРИСОН

Анотація. У статті зроблено спробу дослідити аспект психологізму прози Тоні Моррісон, проаналізовано його теоретико-філософські засади, визначено завдання та роль психологізму у літературному процесі США.

Ключові слова: психологізм, афро-американська література, «інший», расизм, фемінізм, соціально-політична тематика.

Постановка проблеми. Становлення афро-американської літератури відбувалося за умов інгібування, що пояснювалося її колоніальним статусом. Засновниками афро-американського письменства вважаються раби, які спромоглися втекти від своїх власників і виразити існування власного «Я» шляхом написання оповідок, які стали першим жанром афро-американської літератури [1, с. 12]. Істотну роль в утвердженні афро-американського письменства як суб'єктної величини відіграв і соціально-історичний розвиток у США у ХХ ст. Це призвело до порушення літературного канону, в якому написані афро-американцями твори до того часу не посіли свого місця через літературні дослідження канонічних творів виключно білих американських письменників [2, с. 139].

Посилення уваги до проблем внутрішнього життя особистості зумовило поглиблення психологічного зображення, що спричиняє жанрово-стильове збагачення літературних творів. Новизною побудови художніх моделей упродовж 1820–1990 рр. позначена творчість Фредеріка Дугласа (1818–1895), Гаріет Уілсон (1825–1900), Ленгстона Г'юза (1902–1967), Річарда Натаніеля Райта (1908–1960), Ральфа Уолдо Еллісона (1914–1994), Джона Олівера Кілленза (1916–1987), а також Тоні Моррісон (1931). Якщо традиційна афро-американська література була зверненням до білого читача з метою зазначити факт свого існування та становища, викликати співчуття до страждань чорношкірого населення, то сучасні представники звертаються передусім до чорношкірого читача з оприявленням його внутрішнього світу та шляхів виходу з кризового стану [3, с. 12].

Мета статті – дослідити сутність психологізму великої прози Тоні Моррісон та визначити його завдання та роль у літературному процесі США.

Стрижневу основу мистецької світобудови Тоні Моррісон становить химерність долі «Я-особи», яка перебуває у кризовій ситуації. Сюжети таких творів виразно психологічні. Зіткнення героїв з жорстокими обставинами вимагають рішень, які оголюють їхній внутрішній світ, провокуючи ідейно-емоційну реакцію героїв. Український американіст Тамара Денисова у книзі «Про літературу США. Вибрані статті українського американіста часів Незалежності» (2014) зазначила з цього приводу: від того, хто потрапив у кризу – момент зламу – залежить, у що саме вона вилиється: у початок нового етапу чи безперспективність [4, с. 206]. Психологічні стани дійових осіб, взяті

з життя чи творчо домислені автором, є втіленням людських характерів у соціальному або особистісному плані, а також окресленням типів людської поведінки, які виступають у творах предметом художнього пізнання [5, с. 125].

У сучасному літературознавстві окреслюється тенденція до порушення питання психологізму як засобу відображення дійсності в афро-американській літературі. Він розкривається у процесі психологічного аналізу художніх творів, у тому числі, особливостей тематики, проблематики та пафосу [6, с. 10], а також жанрів, стилів, методів, літературних епох тощо [7, с. 5]. Психологізм покликаний вирішувати силами мистецтва найскладніші морально-етичні проблеми [8, с. 4]. Як слушно зазначає американський культуролог Шошана Фелман, психоаналіз є тим знаряддям, що допомагає зрозуміти літературу [9, с. 7-8]. Він вчить людей, як думати поза свідомістю, поза літературним сприйняттям тексту [9, с. 15]. Стильова своєрідність творів втілюється в формі постійної внутрішньої боротьби, контрастного поєднання у свідомості героїв протилежних життєвих вражень, протиставлення свідомості й підсвідомості.

1988 року російський літературознавець Андрій Єсін у своїй праці «Психологізм російської класичної літератури» дав таке визначення психологізму у літературі: «Це достатньо повне, детальне і глибоке зображення почуттів, думок і переживань вигаданої особистості (літературного персонажа) за допомогою специфічних засобів художньої літератури» [6, с. 13]. Учений підкреслює, що психологізм у літературі потрібен для того, щоб створити художньо-переконливий образ особистості з її ідейно-моральною сутністю. Відтак, психологізм як художня форма ґрунтується на вираженні художнього та ідейно-емоційного змісту. Він є особливою естетичною якістю літературного твору, яка пронизує та організовує усю його будову та здійснює на читача безпосередній естетичний вплив [6, с. 21]. Натомість, білоруська дослідниця художнього психологізму Ольга Золотухіна у студії «Психологізм у літературі» (2009) визначає його як «художньо-образну, зображувально-виражальну реконструкцію й актуалізацію внутрішнього життя людини, які зумовлені ціннісною орієнтацією автора, його уявленнями про особистість та комунікативною стратегією» [7, с. 14]. Український літературознавець Наталія Жлуктенко у своїй монографії «Англійський психологічний роман ХХ століття» (1988) стверджує, що психологізм є складною і несталою стильовою єдністю романів, в яких загальний життєвий зміст представлений у своїх найбільш індивідуальних проявах; морально-етична проблематика, яка є основою психологізму, позначена особливим драматизмом та напруженістю; увага автора сконцентрована на психологічній природі досліджуваних об'єктів [8, с. 10]. Саме такими характеристиками наділена творчість афро-американських письменників і, у першу чергу, Тоні Моррісон.

Виклад основного матеріалу. Важливим в афро-американському письменстві є глибокий психологічний аналіз образів чорношкірих героїв. У творчості афро-американських авторів відображені типові соціально-психологічні проблеми, з якими зіштовхнулися чорношкірі мешканці Північної Америки на різних історичних етапах. Усі сюжетні лінії творів, які зображують історичні події, підпорядковані рішенням соціально-важливих проблем, зокрема, їхніх моральних аспектів. Вони пов'язані також з порушенням питання про відповідальність представників вищих соціальних прошарків за долі мільйонів людей. Тому афро-американська література спрямована на формування загальнокультурної свідомості.

Психологізм постає однією зі стильових домінант Тоні Моррісон, в основі якої – пошук особистісної істини, власного «Я», що обумовлено постійною взаємодією з *іншими* точками зору на світ. Психологічне зображення внутрішнього світу її героїв є модусом існування та засобом експлікації широкого спектру соціально-важливих тем [10, с. 149]. Провідною є тема расизму, яка доповнюється та розкривається темами «чорного» расизму та націоналізму, гендерної та соціальної нерівності, насилля, самотності, пошуку власної та національної ідентичності. Психологізм, власне, є природною формою втілення певного типу проблематики, яка посідає центральне місце у творі, та визначає своєрідність його змісту. Реконструкція цілості особистості афро-американців після тривалої дегуманізації – наскрізна проблематика в романах Тоні Моррісон. У зв'язку з цим коло життєвих явищ, відображених у тому чи іншому творі, служить предметом авторського осмислення.

Тоні Моррісон – письменниця з яскравим індивідуальним стилем, який упізнається в кожному її романі. Важливу нішу в афро-американській та світовій літературі, зокрема, посідають такі її прозові полотна, багаті на психологічні способи художнього освоєння реальності: «Найблакитніші очі» («The Bluest Eye», 1970), «Сула» («Sula», 1973), «Пісня Соломона» («Song of Solomon», 1977), «Смоляне опудалко» («Tar Baby», 1981), «Улюблена» («Beloved», 1987), «Джаз» («Jazz», 1992), «Рай» («Paradise», 1999), «Любов» («Love», 2003), «Милосердя» («A Mercy», 2008), «Дім» («Home», 2012), «Боже, допоможи дитині» («God Help the Child», 2015). Її твори позначені жанровими характеристиками соціально-психологічної прози. Об'єктивна дійсність відображається опосередковано, крізь призму авторської суб'єктивності. Пафос трагізму у творах Тоні Моррісон передається через відчуття непоправної втрати – втрати численних людських життів, соціальної, національної та особистої свободи, культурної спадщини її народу та неможливість вирішення закономірного конфлікту. Він не вигаданий нею, а почерпнутий з первинної реальності, а відтак переходить з життєвої сфери у площину тематики, проблематики, пафосу. Особливо важливим є внутрішній конфлікт, психологічний, коли герої не можуть існувати в злагоді зі своїм «Я». Освоюючи складні ідейно-моральні пошуки героїв літературного минулого, реципієнт має змогу долучитися до їхнього духовного досвіду, тим самим збагачуючи власний досвід та співствавляючи його з духовністю людства.

Творчість Тоні Моррісон спрямована на висвітлення історичної несправедливості. Історія перестала вважатися сталою інформативною базою, а перетворилася на живий організм, який розвивається і доповнюється новими здобутками. Плин мас і подій споглядаються в залежності від зміни світогляду, від

власного досвіду і позиції аналітика. Історія наблизилась до вмірів «тексту» як складової художньої літератури з її міфічним, персональним і колективним. Так, в основі романів Тоні Моррісон лежить зображення особистого життя людини в нерозривному зв'язку з суспільним розвитком. Її історія уособлює долі дійових осіб та епохи, в яку їм довелося жити і, водночас, вдало поєднує епічні, драматичні та ліричні елементи. Головні герої письменниці втратили духовну і фізичну цілісність та опинилися в маргінальному становищі відносно один одного, суспільства та власної особистості.

Дії в романах Тоні Моррісон розгортаються, як правило, у період відбудови після Громадянської війни 1861 – 1865 рр. у США. Її тексти позначені лейтмотивами расизму та фемінізму. Щоб зрозуміти романи Тоні Моррісон, сутність розкритих у них характерів та їхніх психічних станів, реципієнтові необхідно неодноразово їх перечитувати і осмислювати. Первинне прочитання естетичної реальності є емоційним, стихійним, підсвідомим, а відтак – суб'єктивним, коли реципієнт стежить переважно за внутрішньою логікою розгортання подій. Вторинне ж прочитання є аналітичним осмисленням, покликаним розкрити смислові та художні особливості творів у нерозривному зв'язку з емоційним контактом [11, с. 108].

Література, власне, є способом пізнання автором світу і самого себе [7, с. 34]. Таким чином, текст сприймається читачем відповідно до його життєвого досвіду. Адже його ідейно-моральна позиція формується внаслідок активної взаємодії з різними точками світогляду, з *іншими* «правдами» про світ [6, с. 18]. *Чужі* точки зору на світ читач пропускає через свою свідомість, унаслідок чого відбувається зіткнення різних «правд», різних ціннісних орієнтацій, що призводить його до дискусії з самим собою – до внутрішнього діалогу. Як результат, читач приходять до емоційного та осмисленого розуміння героєм навколишнього світу. Він інтерпретує текст відповідно до своєї підсвідомості, яка і є, власне, реципієнтом, адже підсвідомість – це, фактично, не те, що читається, а той, хто читає, тобто читач [9, с. 21-22]. Підсвідомість та життєвий досвід – це те, чим різняться між собою реципієнти. Відповідно, відмінними є і їхні способи сприйняття тексту, який викликає у них різні почуття. Таким чином, письменниця руйнує внутрішній світ читача поглядом на *іншу* реальність, що наближає його до невідступних афро-американських поглядів. Така артикуляція та зображення її маргінальності в історичному процесі через втілення погляду *«іншого»* сприяє переосмисленню й самої культури *«іншого»*. Тексти Тоні Моррісон – це оприлюднення культури чорношкірих американців, відкинутої на узбіччя.

Висновки. Зазначена проблематика вчиняє прямий або опосередкований вплив на особливості образної, художньої форми твору, а також на наявність у ньому психологізму. Романи Тоні Моррісон змальовують не тільки історичне, але й індивідуальне минуле. Таким чином, літературний психологізм як художня форма, за допомогою якої втілюються ідейно-моральні пошуки героїв та досліджується становлення людського характеру, повною мірою присутній у прозових творах письменниці. Дослідження психологізму прози Тоні Моррісон дозволило дійти висновку: психологізм представляє собою детальне зображення внутрішнього стану особистості героїв та його змін, що обумовлено змінами історико-культурного фону доби та обставин особистого життя героїв, які, у свою чергу, репрезентують психологічний стан суспільства загалом та окремих типових особистостей – зокрема.

Література:

1. Philips L. *The Womanist Reader* / Layli Philips. – New York: Roulledge, 2006. – 440 p.
2. Morrison T. *Unspeaking Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature* // *The Tanner Lectures on Human Values* / Toni Morrison. – Michigan: The University of Michigan, 1988. – P. 124-163.
3. Phiri A. *Toni Morrison and the Literary Canon: Whiteness, Blackness, and the Construction of Racial Identity* : Thesis ... *Masters of Arts* / Aretha Phiri. – South Africa, Grahamstown, 2009. – 222 p.
4. Денисова Т. Про літературу США. Вибрані статті українського американіста часів Незалежності / Тамара Денисова. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2014. – 531 с.
5. Галич О. Теорія літератури: [підручник] / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв; наук. ред. О. Галича. – Київ: Либідь, 2001. – 488 с.
6. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы / Андрей Борисович Есин. – Москва: Флинта, 2011. – 175 с.
7. Золотухина О.Б. Психологизм в литературе: Пособие по спецкурсу для студентов специальности 1-210502 Русская филология / Ольга Брониславовна Золотухина. – Беларусь, Гродно: Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купаль», 2009. – 181 с.
8. Жлуктенко Н.Ю. Английский психологический роман XX века / Наталия Юрьевна Жлуктенко. – Киев: Выща шк. Изд-во при Киев. Ун-те, 1988. – 160 с.
9. Felman S. *Jacques Lacan and the Adventure of Insight: Psychoanalysis in Contemporary Culture* / Shoshana Felman. – Cambridge : Harvard UP, 1987. – 169 p.
10. Сушко С. Еволюція форм психологізму в новітній англомовній літературі: від Джеймса Джойса до постмодерністського неовікторіанського роману / Сергій Сушко // *Іноземна філологія* : Український науковий збірник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 126. – Ч. 2. – С. 145-153.
11. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения / Андрей Борисович Есин. – Москва: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.

Угляр Л. В. Теоретико-философские основы психологизма прозы Тони Моррисон

Аннотация. В статье сделана попытка исследовать аспект психологизма прозы Тони Моррисон, проанализированы его теоретико-философские основы, определено задание и роль психологизма в литературном процессе США.

Ключевые слова: психологизм, афро-американская литература, «другой», расизм, феминизм, социально-политическая тематика.

Uhlyay L. Theoretical and philosophical bases of psychologism of Toni Morrison's prose

Summary. In the article there was made an attempt to research the aspect of psychologism of Toni Morrison's prose, analyzed its theoretical and philosophical bases, and defined the tasks and role of psychologism in the literary process of the USA.

Key words: psychologism, African-American literature, „other”, racism, feminism, social and political themes.